

Світлана Лазаренко

(м. Одеса, Україна)

ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті досліджено функціонування прецедентних феноменів у сучасному українському газетному дискурсі та їхню роль у формуванні вторинної мовної особистості під час викладання української мови як іноземної. З'ясована сутність поняття «прецедентність», встановлена типологія прецедентних феноменів, що функціонують у сучасних українських ЗМІ, проаналізовані основні способи трансформації їхньої лексико-граматичної структури, окреслена специфіка того, як іноземні студенти сприймають і розуміють кожен з типів прецедентності, описані основні етапи та прийоми роботи над прецедентними феноменами під час викладання української мови як іноземної.

Ключові слова: прецедентність, прецедентний феномен, ідіоматична прецедентність, цитатна прецедентність, номінативна прецедентність, вторинна мовна особистість.

Стаття посвячена аналізу функціонування прецедентних феноменів в сучасному українському газетному дискурсі та їх ролі в формуванні вторинної мовної особистості при вивченні української мови як іноземної. Визначено сутність поняття «прецедентність», встановлено типологію прецедентних феноменів, які функціонують в сучасних українських ЗМІ, проаналізовані основні способи трансформації їх лексико-граматичної структури, вказано особливості того, як іноземні студенти сприймають і розуміють кожен з типів прецедентності, описані основні етапи та прийоми роботи над прецедентними феноменами при вивченні української мови як іноземної.

Ключевые слова: прецедентность, прецедентный феномен, идиоматическая прецедентность, цитатная прецедентность, номинативная прецедентность, вторичная языковая личность.

This article deals with the functioning of precedent phenomena at contemporary Ukrainian newspaper discourse researching their role in the formation of a derivative linguistic identity while teaching the Ukrainian as a second language. Exposed is the essence of the «precedence» concept, established is the typology of precedent phenomena functioning at the modern Ukrainian media, analyzed are the main ways of transforming their lexical and grammatical structure, outlined is the specificity of each precedent type's perception and understanding by foreign students; described are the basic stages and techniques of precedent phenomena study while teaching the Ukrainian as a second language.

Key words: precedence, precedent phenomenon idiomatic precedence, quoting precedence, nominative precedence, derivative linguistic identity.

Результатом будь-якої мовної освіти є сформована мовна особистість, а результатом освіти в галузі іноземних мов – вторинна мовна особистість як показник здатності людини брати повноцінну участь у міжнародній комунікації [1, с. 65]. Формування вторинної мовної особистості, як одну з основних цілей навчання іноземній мові, визнає й І. Халєєва. На її думку, результатом опанування мови є те, що мовна особистість набуває рис вторинної мовної особистості, здатної проникнути в «дух» мови, що вивчає, у «плоть» культури народу, з яким вступає у міжкультурну комунікацію [5, с. 38]. Погоджуючись з трьохрівневою організацією мовної особистості, що запропонував Ю. Караулов, І. Халєєва поділяє тезаурус носія мови на два взаємопов'язаних і одночасно автономних компоненти: тезаурус-1 і тезаурус-2. Мови різняться вербально-семантично, у зв'язку з цим їх носії мають різний тезаурус-1. Є розбіжності й у тезаурусі-2. Тезаурус-1 пов'язаний з асоціативно-вербальним аспектом мови й формує «мовну картину світу». Тезаурус-2 – система пресуппозицій та імплікацій мовної особистості, формує «концептуальну» або «глобальну» картину світу. Формування тезаурусу-2 передбачає розвиток умінь розпізнавати мотиви й настанови особистості, яка належить іншій спільноті, де діє інша система цінностей, норм та оцінок [6, с. 282]. Одним з основних засобів формування вторинної мовної особистості під час викладання іноземної мови є прецедентні феномени.

Поняття «прецедентність» дістало вагоме теоретичне обґрунтування в працях російських лінгвістів (Д. Гудков, Ю. Караулов, В. Красних, Ю. Прохоров, Ю. Сорокін, О. Супрун). Активно досліджується воно й у лінгводидактиці. Зокрема, певні аспекти функціонування прецедентних феноменів як засобів формування вторинної мовної особистості висвітлені у низці наукових розвідок російських дослідників (Д. Гудков, І. Каурцева, О. Сандрікова, Н. Смікунова). Проте

це питання залишається актуальним для вивчення, особливо в україністиці. Так, і досі немає чіткої й однозначної дефініції поняття «прецедентність», що, на думку Д. Гудкова, зумовлене складністю й діалектичністю цього поняття [2, с. 102]. Немає однаковості й у тлумаченні природи прецедентності. Різноманітні погляди вчених на природу прецедентності надають змогу виокремити широке й вузьке тлумачення цього поняття: «вузьке тлумачення передбачає когнітивний підхід до прецедентності – прецедентні феномени є одиницями ментального поля, когнітивної бази носія національної мови (Д. Гудков, В. Красних); широке тлумачення поєднує вербальний і невербальний бік прецедентності, уналежнюючи сюди, крім ментальних одиниць, і мовні – інтертекстуальні текстові елементи (Ю. Прохоров, О. Супрун) [3, с. 163]. Щодо лінгводидактичних аспектів дослідження предикативних феноменів, то, зокрема, потребує більш поглибленого вивчення методика роботи з прецедентними феноменами під час викладання української мови як іноземної. З огляду на вищезазначене, у дослідженні ми зосередимося на визначенні поняття «прецедентний феномен», класифікації прецедентних феноменів, що функціонують у сучасному газетному дискурсі, способах трансформації їхньої семантико-граматичної структури, основних етапах і прийомах роботи над прецедентними феноменами під час викладання української мови як іноземної.

Ми підтримуємо широкий підхід до витлумачення прецедентності, тобто такий, що поєднує когнітивний і лінгвістичний рівні. Прецедентні феномени визначаємо як інтертекстуальні елементи, що мають надособистісний / масовий характер (тобто відомі широкому загалу представників одного національно-лінгво-культурного співтовариства), неодноразово відтворюються в мовленні й викликають різноманітні асоціації з текстами, що є їхніми джерелами (прототекстами). Відзначимо, що прототекстами можуть бути як вербальні, так і невербальні тексти (музичні твори, твори архітектури, живопису, кіномистецтва тощо).

Аналіз сучасного українського газетного дискурсу дозволяє виокремити такі типи прецедентності.

1. Ідіоматична прецедентність. Напр.: «*Ловись, рибко, велика і маленька!*» (Високий замок. – 2007. – № 20); «*Як Сірка годують, так він і гавкає*» (Дзеркало тижня. – 2005. – № 22); «*Хто розв'яже гордіїв вузол?*» (Урядовий кур'єр. – 2007. – 03.02).

2. Цитатна прецедентність. У межах цього виду виокремлюємо два підвиди:

1) афористичний тип: «*Любить Україну*» (Україна молода. – 2007. – № 108); «*Я візьму той рушник, розстелю, наче долю...*» (Україна молода. – 2007. – № 106); «*Прийшов, побачив, переміг*» (Поступ. – 2006. – № 1);

2) масовий тип – прецедентні феномени, що добре відомі реципієнтам, проте мають обмежену сферу функціонування (фрагменти з відомих пісень, перефразованих або переосмислених рекламних слоганів): «*Найкращі дузі жінок – не тільки діаманти*» (Високий замок. – 2007. – № 42); «*Імідж ніщо, впертість усе?*» (Високий замок. – 2007. – № 7).

3. Номінативна прецедентність. Напр.: «*Мовчання ягнят*» (Дзеркало тижня. – 2001. – № 30); «*Війна і мир*» (Дзеркало тижня. – 2003. – № 11); «*Ті, що греблі рвуть*» (Україна молода. – 2003. – № 194).

Досвід роботи з іноземними студентами дозволяє констатувати, що серед виокремлених типів прецедентності найбільш впізнаною є цитатна прецедентність масового типу. Це зумовлено тим, що цей тип прецедентності настільки активно функціонує в соціально-культурному житті суспільства певний час, що навіть для студентів-іноземців не є проблемою їх упізнати й адекватно зрозуміти семантику нового висловлювання та інтенцію автора. Щодо інших типів прецедентності, то часто іноземні студенти здатні розпізнати й навіть пояснити семантику прецедентних феноменів зі світової класичної літератури (хоча інколи є труднощі при встановленні джерела), національно марковані ж прецедентні феномени студентам відчуті складно, а отже й складно зрозуміти імпліцитний, вторинний план висловлювання.

У сучасному українському газетному дискурсі прецедентні феномени досить часто функціонують у трансформованому виді. Такі прецедентні феномени іноземні студенти сприймають досить складно, адже для їх адекватного розуміння потрібно мати фонові знання, уміти розпізнавати змінені прецедентні феномени та встановлювати їхню первинну форму. Розглянемо основні способи трансформації прецедентних феноменів у сучасному українському газетному тексті та специфіку їх сприйняття іноземними студентами.

1. Поширення прецедентного феномена іншими лексемами. Напр.: «*Львівський бізнес щодо Грузії пасе задніх*» (Високий замок. – 2007. – № 44); «*Навіщо сидіти собакою на сні?*»

(Дзеркало тижня. – 2005. – № 14); «Аби не «плясати під балалайку» (Високий замок. – 2006. – № 12). Цей вид прецедентності студенти-іноземці сприймають краще, оскільки контекстуальне оточення прецедентних феноменів конкретизує, звужує їхню загальномовну семантику, здебільшого експлікує інформацію, потрібну для повного й адекватного сприйняття змісту всього висловлювання.

2. Зміна лексичного компонента прецедентного феномена. Напр.: «Дружба дружбою, а **ООН** – нарізно» (День. – 2004. – № 186); «Гліб попутав...» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 46); «ЄДАПС боятися – у Європу не ходити» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 38). Здебільшого зміст таких прецедентних феноменів іноземці можуть зрозуміти, оскільки саме видозмінений компонент конкретизує, уточнює, звужує їхню загальномовну семантику, надає змогу спрогнозувати спрямованість змісту всього висловлювання.

3. Скорочення лексичного складу прецедентного феномена. Напр.: «Поволі їдеш...» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 35); «Зустріли по одежі» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 22); «Наука в ліс не веде...» (Дзеркало тижня. – 2005. – № 44). Зрозуміти семантику прецедентних феноменів такого виду студенти-іноземці не можуть, оскільки ці феномени мають найбільшу пов'язаність з іншими компонентами газетного дискурсу: опущення того чи іншого компонента зі складу прецедентного феномена зумовлює необхідність встановити, що автор пропонує замість опущеного компонента. Лише після цього можна встановити зміст цілого висловлювання.

4. Зміна комунікативної настанови прецедентного феномена. Напр.: «Чи замовляє музику той, хто платить?» (Дзеркало тижня. – 2005. – № 15); «Мовчання – золото?» (Дзеркало тижня. – 2005. – № 6); «Прощавай, зброє?» (Дзеркало тижня. – 2004. – № 36). Адекватно зрозуміти семантику такого виду прецедентних феноменів після їх первинного сприйняття студенти-іноземці не можуть, адже для цього їм потрібно ознайомитися зі змістом інших компонентів статті, зрозуміти причини, що зумовили зміну, а також з'ясувати авторську відповідь на питання.

Іноземні студенти знайомляться з прецедентними феноменами вже на підготовчих курсах, активну ж роботу над ними розпочинають на II сертифікаційному рівні. При підготовці занять, орієнтованих на вивчення прецедентних феноменів, потрібно визначити мінімум – дібрати обмежену кількість одиниць. При цьому добір повинен здійснюватися відповідно до системно-функціонального підходу: слід обирати лише ті прецедентні феномени, що є найбільш значущими для системи мови, яку опановують іноземці, та які необхідні для успішного міжкультурного спілкування.

Досліджуючи особливості навчання іноземних студентів розумінню прецедентних висловлювань під час читання російської преси, О. Сандрікова пропонує методіку, що передбачає 4 етапи: теоретичний, орієнтовно-підготовчий, стереотипно-ситуативний, варіативно-ситуативний [4]. Ці етапи розподілено на 4 заняття та передбачають позааудиторну роботу: теоретичний етап – 1 і 2 заняття, орієнтовно-підготовчий етап – 3 заняття, стереотипно-ситуативний етап – 4 заняття, варіативно-ситуативний етап – позааудиторна робота.

Теоретичний етап передбачає лекцію викладача, на якій студенти-іноземці знайомляться з поняттям «прецедентний феномен», з видами прецедентних феноменів і основними способами їх трансформації. Орієнтовно-підготовчий етап має на меті осмислення матеріалу для подальшого формування мовленнєвих умінь. На цьому етапі студенти вчаться розпізнавати та аналізувати прецедентні феномени. Стереотипно-ситуативний етап спрямований на формуванні вмінь іноземців самостійно добирати матеріали, що містять прецедентні феномени, та визначати функціонально-стилістичну роль останніх. Мета варіативно-ситуативного етапу – вдосконалювати навички та вміння монологічного висловлювання з прецедентними феноменами. Впровадження вищезазначеної методіки в процес навчання іноземних студентів II сертифікаційного рівня українській мові як іноземній засвідчив її ефективність.

На заняттях української мови як іноземної, що передбачають роботу над прецедентними феноменами, використовують різні прийоми. Зокрема, перший етап – етап знайомства з прецедентними феноменами – може супроводжуватись переглядом уривків з екранізацій, читанням уривків з газет. При цьому викладач мусить пояснити студентам, чому певні висловлювання стали прецедентними, особливо у випадках з національно маркованими прецедентами, адже лінгвокультурологічний аспект методіки викладання передбачає ознайомлення студентів за допомогою засобів мови з культурою, побутом народу-носія мови.

Другий етап, на якому іноземні студенти вчаться розпізнавати та адекватно зрозуміти зміст прецедентних феноменів, передбачає семантизацію останніх. Ефективними є 2 прийоми семантизації:

контекстуальний (передбачає наявність контексту, що пояснює семантику прецедентного феномену), тлумачення з лінгвокраїнознавчим коментарем.

На третьому етапі, що орієнтований на засвоєння прецедентних феноменів та формування навичок уживати їх у мовленні, можна використовувати такі прийоми роботи.

1. Поєднати прецедентні імена з узагальноною характеристикою

<i>Дон-Жуан</i>	<i>богачир</i>
<i>Дон-Кіхот</i>	<i>висока людина</i>
<i>Дядя Стьопа</i>	<i>розпусник, беззаконник</i>
<i>Микита Кожум'яка</i>	<i>фантазер, відірвана від реальності особа</i>

2. Закінчити речення, додавши прецедентне ім'я, що відповідає узагальненій характеристиці, уміщеній у подальшому контексті.

Його називають справжнім ... Він завжди вступає в боротьбу з уявним злом і не відчуває, що це викликає насмішки.

3. Установити лексичну структуру прецедентного феномена.

Вогнем і ...; мовчання - ...; рукописи ...; пасти ...

4. Обрати слово, що підходить прецедентному висловлюванню.

Триматися як воша (голови, кожуха)

Кров людська не (вино, водиця)

Я візьму той рушник, розстелю наче (скатертину, долю)

5. Дібрати прецедентний феномен до кожної ситуації.

Хтось отримав те, чого дуже хотів.

Хтось розраховує не на власні сили, а на чийсь допомогу.

6. Знайти в тексті прецедентні феномени та встановити їхнє значення.

Хтось думав, що, воюючи проти прем'єр-міністра, відкривають дорогу до влади. Але насправді вийшла піррова перемога!

7. Продовжити речення, розкриваючи значення вжитого в ньому прецедентного феномена.

На двох стільцях не всидіти, я це зрозумів, коли...

Ми називаємо його Микитою Кожум'якою, тому що...

8. Скласти речення з такими прецедентними феноменами.

Пасти задніх, дати зелене світло, кіт у мішку

9. Скласти діалоги за такими ситуаціями, використовуючи прецедентні феномени.

Хтось намагається щось робити, але інші його постійно випереджають.

Хтось намагається перешкодити вам у певній справі.

10. Скласти невеличку розповідь, уживаючи такі прецедентні феномени.

Накивати п'ятами, вовків боятися – у ліс не ходити, не такий страшний чорт, як його малюють.

Робота над прецедентними феноменами під час викладання української мови як іноземної передбачає високу культурологічну компетенцію викладача, який повинен мати великий обсяг знань, бути гідним носієм української культури і враховувати, що студентів він готує до мовленнєвої діяльності не на моноетичному, а на міжкультурному рівні. Одночасно слід пам'ятати, що в процесі вивчення прецедентних феноменів інших мов у студентів виникає інтерес до вивчення таких феноменів у власній мові, тому «важливою складовою вивчення мови є збудження інтересу до власної мови та культури [7, с. 28]».

Підсумовуючи все зазначене вище, зробимо висновки. Прецедентні феномени є одним з основних засобів формування вторинної мовної особистості під час викладання української мови як іноземної. Поєднуючи когнітивний і лінгвістичний рівні в розумінні природи прецедентності, прецедентні феномени визначаємо як інтертекстуальні елементи, що мають надособистісний / масовий характер (тобто відомі широкому загалу представників одного національно-лінгвокультурного співтовариства), неодноразово відтворюються в мовленні й викликають різноманітні асоціації з текстами, що є їхніми джерелами (прототекстами). У сучасному газетному тексті функціонують такі типи прецедентності: ідіоматична, цитатна (масовий тип і афористичний тип), номінативна. Особливу увагу в організації роботи над прецедентними феноменами під час викладання української мови як іноземної слід звернути на національно марковані одиниці, оскільки цей тип прецедентних феноменів студентам-іноземцям відчутно складно, а отже й складно зрозуміти імпліцитний план висловлювання, що містить цей прецедентний феномен. У

сучасному українському газетному дискурсі прецедентні феномени досить часто функціонують у трансформованому виді. Основними способами трансформації є поширення або скорочення лексичного складу прецедентних феноменів, зміна лексичних компонентів, зміна комунікативної настанови. Трансформовані прецедентні феномени іноземні студенти сприймають досить складно, адже для їх адекватного розуміння потрібно мати фонові знання, уміти розпізнавати змінені прецедентні феномени та встановлювати їхню первинну форму. Робота над прецедентними феноменами під час викладання української мови як іноземної передбачає 4 етапи: теоретичний (ознайомлення з теоретичними основами вчення про прецедентність), орієнтовно-підготовчий (осмислення матеріалу для подальшого формування мовленнєвих умінь), стереотипно-ситуативний (формування вмінь іноземців самостійно добирати матеріали, що містять прецедентні феномени, та визначати функціонально-стилістичну роль останніх), варіативно-ситуативний (удосконалення вмінь і навичок монологічного висловлювання з прецедентними феноменами). Кожен з окреслених етапів передбачає застосування певних прийомів роботи над прецедентними феноменами, специфіку яких визначає мета етапу. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в удосконаленні методики роботи над прецедентними феноменами під час викладання української мови як іноземної, укладанні мінімумів прецедентних феноменів, що мають опанувати іноземні студенти, укладанні спеціального словника національно маркованих прецедентних феноменів, що повинні засвоїти іноземці, розробці лінгвокраїнознавчих курсів та укладанні навчальних і навчально-методичних посібників для іноземців, що вивчають українську мову.

Література

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам : Лингводидактика и методика : [учебное пособие для студентов лингвистических университетов и факультетов иностранного языка высших педагогических учебных заведений] / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 336 с.
2. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Гудков Д.Б. – М. : Гнозис, 2003. – 286 с.
3. Кондратенко Н.В. Прецедентні компоненти в заголовках публіцистичних текстів (на матеріалі газетних статей) / Н.В. Кондратенко // Мова і культура. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2004. – Вип. 7. – Т. IV. – Ч. 1. – С. 162–166.
4. Сандрикова Е.А. Обучение иностранных студентов пониманию прецедентных высказываний при чтении российской прессы (на примере газетных заголовков) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (русский язык как иностранный, уровень профессионального образования)» / Е.А. Сандрикова. – Санкт-Петербург, 2005. – 21 с.
5. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчика) / Халеева И.И. – М. : Высшая школа, 1989. – 238 с.
6. Халеева И.И. Вторичная языковая личность как реципиент инофонного текста / И.И. Халеева // Язык-система. Язык-текст. Язык-способность : сборник статей. – М. : Институт русского языка РАН, 1995. – С. 280–287.
7. Dziváková M. Jazykové problémy v postsovietskom priestore, in: LINGVISTIKA A LINGVODIDAKTIKA V / M. Dziváková // Zborník vedeckých prác. – Bratislava, 2009. – P. 25–31.

*Стаття рекомендована до друку
доктором пед. наук, доцентом, першим проректором з навчальної та
навчально-методичної роботи ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
Копусь О.А.*

Стаття надійшла до редакції 17 червня 2014 року